

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2021, 4(2): 235-250

Molla Zahir Tendûrekî'nin Tasavvufî Kişiliği ve Divânı
Molla Zahir Tendureki's Sufistic Personality and His Sufistic Diwan

Yusuf SALMAZZEM

Doktora Öğrencisi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı / Doctoral Student, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sufism, Muş/Turkey
yusuf_islam49@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4869-8869

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Kasım / November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 18 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.47145/dinbil.1023577

Bu makale, “Molla Zahir Tendûrekî ve Şiirlerinde Tasavvufî Unsurlar” (Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

This article is extracted from my master's thesis entitled “Molla Zahir Tendureki and Sufistic Elements in His Poems”, (Master's Thesis, Muş Alparslan University, Muş/Turkey, 2021).

Atıf / Citation: Salmazzem, Yusuf. "Molla Zahir Tendûrekî'nin Tasavvufî Kişiliği ve Divânı / Molla Zahir Tendureki's Sufistic Personality and His Sufistic Diwan". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4 / 2 (Aralık 2021): 235-250. doi: 10.47145/dinbil.1023577

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Copyright © Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Kadim bir tasavvufî geleneğe sahip olan şark bölgesi, muhtelif tasavvufî anlayışlara asırlarca mihrmandarlık etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde tarikatlar içerisinde, Nakşbendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun, bölgede geniş bir alana yayıldığına şahit olunmaktadır. Bu hususta 19. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1287/1870) ile onun halifelerinden Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin (ö. 1304/1886) büyük rolleri olmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin oğlu ve Nakşbendiyye tarikatının halifelerinden olan "Hazret" lakaplı Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in (ö. 1342/1924) özel bir yeri bulunmaktadır. Hazret, Nurşin Dergâhı'nın postnişini olduğu dönemde, Nakşbendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun karakteristik özelliklerinden olan şeriat ve tarikat insicamını en güzel şekilde icra etmeyi başarmıştır. Esasen Nurşin Dergâhı'ndaki zâhirî ilimler ile bâtinî ilimlerin birbirini tamamlayan iki unsur olduğu yönündeki telakki, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ile başlamış, Şeyh Fethullah Verkânîsî (ö. 1317/1899) ve Hazret ile belirgin hale gelmiştir. Şeyh Muhammed Diyâuddîn'den istifade eden ve mezkûr anlayışı layıkıyla temsil eden isimlerden biri de Molla Zahir Tendûrekî (ö. 1385/1966) olmuştur. O, şer'î ve irfânî ilimlerdeki derin vukufiyetinin yanı sıra edib niteliğiyle de tanınan bir isimdir. Hazret'in vefatından derinden etkilenen Tendûrekî, şeyhine olan muhabbet ve bağlılığını 105 şiirden müteşekkil bir divanda dile getirmeye çalışmıştır. Edebî olarak oldukça zengin olan bu divan, tasavvufî pek çok unsuru da ihtiva etmektedir. Bu durum müellifin tasavvufî kişiliği hakkında da okuyucuya bir fikir vermektedir. Bu çalışmada, nitel araştırma araçlarından biri olan metin analizi metodu kullanılarak Tendûrekî'nin hayatının yanı sıra ilmî şahsiyeti ve tasavvufî kişiliği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Molla Zahir Tendûrekî, Şeyh, Mürid, Şeyh Muhammed Diyâuddîn.

Abstract

The eastern region, which has an ancient sufistic tradition, has been a host to various sufistic notions for ages. In the 19th century among the sufistic sects, it is witnessed that the Khalidiyya branch of the Naqshbandi sect spread over a wide area in the region. In this regard, especially the second half of the 19th century, Sayyid Sıbgatullah Arvasi and one of his caliphs Sheikh Abdurrahman Tagi played a major role. Concordantly In the first quarter of the 20th century, Sheikh Mohammad Diyauddin (d. 1342/1924), nicknamed "Hazrat", who is the son of Sheikh Abdurrahman Tagi and one of the caliphs of the Naqshbandiyya sect, is also an important figure. When Sheikh Hazrat was the head of the Norshen Lodge, he succeeded in performing the compatibility of sharia and sect, which are characteristic features of the Naqshbandi Khalidiyya. Fundamentally the consideration about "esoteric and external sciences complete each other" began with Sheikh Abdurrahman Tagi in the lodge of Norshen and has become evident with Sheikh Fathallah Warkanisi and Sheikh Hazrat. Molla Zahir Tendureki (d. 1385/1966) was one of the names who benefited from Sheikh Mohammad Diyauddin and adequately represented the aforementioned understanding. He is a name known for his literary quality as well as his deep cognization in the sciences of shar'i and lore. Tendureki, who was deeply affected by the death of his sheikh, tried to express his love and devotion to him in a diwan consisting of 105 poems. This diwan, which is quite rich in terms of literature, also contains many sufistic elements. This situation also gives the reader an idea about the sufistic personality of the author. In this study by using the text analysis method, which is one of the tools of the qualitative research method, in addition to Tendureki's life, his scientific personality and Sufi personality are examined.

Key Words: Tasawwuf, Molla Zahir Tendureki, Sheikh, Murid, Sheikh Mohammad Diyauddin.

Giriş

Ömrünü ilme adayan, müderris, şair, mutasavvıf, seyyah ve savaş gazisi Molla Zahir Tendûrekî, şark bölgesinde ilmiyle birlikte tasavvufî yönüyle tanınan önemli şahsiyetlerdendir. Kürtçe, Farsça ve Arapça olarak inşad ettiği şiirlerinde, edebî inceliklere yer veren Tendûrekî, aynı zamanda tasavvufî unsurları da sıklıkla kullanmaktadır.¹ Tendûrekî'nin kullandığı bu tasavvufî unsurların kullanım amacını ve taşıdıkları anlamı idrak etmenin, divandaki şiirlerin yazılma gerekçesiyle sıkı bir ilişkisinin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca söz konusu şiirler, Tendûrekî'nin tasavvufî düşüncesini yansıtmaları açısından da önemlidir. Böylesi müstesna bir şahsiyetin tanıtılması ve tasavvufî kişiliğinin akademik sahada incelenmesi önem taşımaktadır.

¹ Molla Zahirê Tendûrekî, *Diwan*, (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2007), 8.

Tendûrekî hakkında sınırlı sayıda da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Sadrettin Buğda'nın 2014 yılında Muş Alparslan Üniversitesi'nin yayınladığı *Makalelerle Muş* adlı kitapta, kitap bölümü olarak "Molla Zahir Tendûrekî ve Arapça Divânı" isminde bir çalışması bulunmaktadır.² Bu çalışmada Tendûrekî'nin Arapça şiirlerinin edebî değerleri hakkında bazı analizler yapılmıştır. Diğer bir çalışma ise makale olarak Ayhan Tek tarafından hazırlanmıştır. *Nush Dergisinin* 47. sayısında yayınlanan "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendûrekî'nin Dîwan'ı" adlı makalede Tendûrekî'nin şiirlerinde şeyh ve mürid iletişiminin yazma geleneğine katkısı irdelenmiştir.³ Ayrıca Mehmet Çağlayan, şark bölgesinde meşhur olan âlimlerin hayatını aktardığı "Şark Uleması" adlı eserinde Tendûrekî'nin kısa bir biyografisine yer vermiştir.⁴ Bunların haricinde akademik değeri olan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tendûrekî hakkında bazı eserler kaleme alınsa da onun tasavvufi kişiliğini ortaya koyan bir çalışma bulunmamıştır. Bu da makalenin özgün olmasının yanı sıra mezkûr konuda sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi yönüyle de önem taşımaktadır.

Çalışmada materyal olarak Tendûrekî'nin *Divan'ı* ile birlikte makalenin konusuyla ilgili mâlûmatın yer aldığı yazılı kaynaklara müracaat edilmiştir. Bununla beraber Tendûrekî'nin yaşayan talebeleri ve yakın çevresiyle görüşme yoluyla kendisi hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir.

1. Doğumu ve Ailesi

Molla Zahir Tendûrekî, h. 1304/m. 1887 yılında⁵ Muş'un Malazgirt ilçesine bağlı Kanıkork⁶ Köyü'nde doğmuştur.⁷ Asıl ismi Abduzzahir,⁸ babasının adı Abdülaziz Bey,⁹ annesinin ismi ise Purîye Hanım'dır. Abduzzahir'in, Abdülhamit ve Koçer adında iki kardeşi bulunmaktadır.¹⁰

Tendûrekî, üç evlilik yapmıştır. Eşlerinin isimleri Rukiye, Şerife ve Besra'dır. İlk evliliğini 1333/1915 yılında Rukiye Hanım'la yapmıştır. Bu evliliğinden Sakine, Mehmet Sait, Mahbube, Latife, Medine, Muhammed Derviş adında çocukları olmuştur. Ardından Şerife Hanım ile evlenmiş; Esmâ Peri, Abdurrahman ve Abdürrahim adında çocukları dünyaya gelmiştir. Tendûrekî üçüncü evliliğini de Besra Hanım ile gerçekleştirmiştir. Bu hanımından Abdülaziz, Fevziye ve Muhammed Cevat adında çocukları dünyaya gelmiştir.¹¹ Tendûrekî'nin çocukları erken yaşta vefat etmiştir. Tendûrekî'nin erkek evlatlarından; Abdurrahman, Mehmet Sait ve Abdülaziz olgunluk çağına erebilmiştir.

2. İlim Tahsili

Molla Zahir Tendûrekî çocuk yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Henüz altı yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı öğrenmiş ve aynı yılda hatmetmiştir.¹² Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikten sonra sırasıyla Mele Hüseyin-i Bateyî'nin (ö. 896/1491) Kürtçe *Mevlid-i Şerif*'ini, Molla Halil-i Siirdî'nin (ö. 1259/1843) *Nehcü'l-enâm*'ını, Ahmed-i Hânî'nin (ö. 1118/1707) manzum olarak kaleme almış olduğu "Nûbihar" ismindeki Kürtçe/Arapça sözlüğünü bitirmiştir.¹³ Tendûrekî, yedi yaşında iken medresede okutulan

² Sadrettin Buğda, "Molla Zahir Tendûrekî ve Arapça Divânı", *Makalelerle Muş*, ed. Ercan Çağlayan (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2014) 152-168.

³ Ayhan Tek, "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendûrekî'nin Dîwan'ı", *DergiPark* 18/47 (2018), 83-108.

⁴ Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, (İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996), 298-300

⁵ Bazı kaynaklarda 1882 tarihi yazılmaktadır. Fakat yaptığımız mülakatlar ve araştırmalar sonucunda 1887 tarihinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

⁶ Kanıkork Muş'un Malazgirt ilçesine bağlı Hancağz köyünün eski adıdır.

⁷ Molla Zahir'in Nûbihar baskılı divanında Kanıkork'un Bulanık'a bağlı olduğu kaydedilmiştir. Fakat bu köy Malazgirt'e bağlı bir yerleşim yeridir.

⁸ Çağlayan, *Şark Uleması*, 298.

⁹ Bazı kaynaklarda Molla Zahir'in babasının adı Nimetullah b. Mîr Mustafa olarak geçmektedir. Bu yanlış bir bilgidir çünkü Nimetullah b. Mîr Mustafa, Molla Zahir'in babası değil dedesidir.

¹⁰ Mehmet Şirin Biçici, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı" (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmecî 22 Şubat 2021).

¹¹ Biçici, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı" (Görüşme 22 Şubat 2021).

¹² Çağlayan, *Şark Uleması*, 298.

¹³ Mehmet Halil Çiçek, *Şark Medreslerinin Serencâmı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 47.

fıkıh kitaplarından “*Gâyetü'l-İhtisâr*” eserini okumuştur.¹⁴ O, çalışkan ve zeki bir öğrenci olduğu için okuduğu kitapların çoğunu da hıfzetmiştir.¹⁵ Onun bu kabiliyetini gören hocası kendisine ayrı bir özen göstermiş ve babası Abdülaziz Bey'e, “Abduzzahir'in büyük bir zekâsı var. İnşallah ilerde büyük bir âlim olacaktır. Çocuğunun bu yeteneğini heder etme, onu okut” diye tavsiyede bulunmuştur. Abdülaziz Bey de hocanın verdiği tavsiyeleri göz ardı etmemiş ve oğlunun okuması için ne gerekiyorsa yapmıştır. Abduzzahir babasının teşvikiyle 11 veya 12 yaşında ilim öğrenmek için köyünden ayrılarak çevre bölgelerdeki medreselerde okumaya başlamıştır.¹⁶

İlim öğrenme yolculuğu Abduzzahir'in hayatının bir parçası olmuştur. Nerede meşhur bir âlim duyarsa oraya gitmiş ve ondan eğitim almıştır. Tendûrekî böylece doğu bölgesinde bulunan önemli birçok müderristen ders almayı başarmıştır. Aldığı bu eğitimler sonucu şark medreselerinde okutulan eserlerin çoğuna vukufiyet sağlamıştır.¹⁷ Tendûrekî'nin almış olduğu eğitim onun ilme olan rağbetini daha da arttırmıştır. Uzak bölgelerde bulunan hocalardan istifade etmek istese de yaşı küçük olduğu için bu arzusuna kavuşamamıştır. Fakat 18 yaşına geldiğinde önündeki yaş engeli kalkmış ve dilediği yere gitme imkânını elde etmiştir. Tendûrekî, dönemin meşhur âlimlerinden Molla Hüseyin Qıcık'ın (ö. 1375/1955) adını duymuş ve Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde bulunan medreseye gitmek için yola çıkmıştır. Molla Hüseyin gibi bilgili bir hocadan ders alması onun ilmine önemli bir katkı oluşturmuştur. O, Molla Hüseyin'in yanında sıra kitapları denilen sarf, nahiv, mantık, vaz', belâgat ve kelâm alanlarındaki eserleri bitirmiştir. Bunlara ek olarak tefsir ve Şâfiî fıkıhı ile alakalı dersler alan Tendûrekî, bu medresede kısa sürede zekâsı ve kabiliyetiyle öne çıkmış ve hocası Molla Hüseyin'in takdirine mazhar olmuştur.¹⁸ Hocasının âlim bir insan olduğunu gören Tendûrekî, Molla Hüseyin'den daha çok faydalanmak ve ilim öğrenmek için Silvan'da uzun bir müddet kalmıştır. Tendûrekî, hocası Molla Hüseyin'in tabiri ile onda bulunan tüm ilimleri aldıktan sonra Nurşin Medresesi'ne gitmeye karar vermiştir. Tendûrekî hocasının rızasını ve müsaadesini alarak Şeyh Ahmet Haznevî¹⁹ ile beraber Bitlis'in Nurşin/Güroyamak ilçesine gitmiştir. Böylelikle Tendûrekî Nurşin'de bulunan, Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in müderris olduğu, Nurşin Medresesi'nde eğitim hayatına devam etmiştir.²⁰

3. Tasavvufa Yönelişi

Molla Zahir Tendûrekî'nin Nurşin Medresesi'ne gelmesi ve burada “Hazret” namıyla meşhur Şeyh Muhammed Diyâuddîn'den eğitim alması onun için hayatının ikinci dönüm noktası olmuştur. Hazret, Nakşbendiyye tarikatına bağlı dönemin meşhur sûfilerindendir. Tendûrekî, Hazret ve Molla Fethullah'tan²¹ (ö. 1342/1924) fıkıh usulü kitaplarını okumuş, hocalarının zâhirî ve mânevî ilimlerinden istifade etmiştir. Buna ilaveten Tendûrekî, Hazret'e intisab ederek onun müridi olmuş ve Nakşbendiyye tarikatının bir mensubu olmuştur.²²

Tendûrekî, şeyhinin yanında yaklaşık on yedi yıl boyunca kalmış ve şeyhinden ilmî icâzetini almıştır.²³ Bu süre zarfında kendini ilim öğrenmeye ve mürişidine hizmet etmeye adanmıştır. Örneğin Tendûrekî'nin hattı güzel olduğu için Hazret'in mektupları ve icâzetleri onun kaleminden geçmiştir.

Tendûrekî, Hazret'in yanında mânevî yolculuğunu ikmal ettikten sonra şeyhi tarafından halifelige layık görülmüştür. Fakat o, halifelikten mütevellit yükümlülüğü hakkaniyetle yerine

¹⁴ Tek, “Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendûrekî'nin Dîwan'ı”, 91.

¹⁵ Molla Mehmet Şirin Biçici, dedesi Molla Zahir'in birçok kitabı ezbere okuduğunu nakletmiştir.

¹⁶ Biçici, “Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı” (Görüşme 22 Şubat 2021).

¹⁷ Doğu bölgesinde bulunan medreselerde okutulan müfredat kitaplarının tam listesi için bkz: Abdulkerim Bingöl - Mehmet Salmazzem, “Bölge Medreselerinin Yazılı Edebiyatın Gelişmesindeki Rolü ve Spesifik Olarak Kürtçe Meâl ve Tefsirlere Katkısı”, *Ünidad Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Sosyal Kalkınma*, ed. Abdullatif Tüzer vd. (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2016), 2/ 76-77.

¹⁸ Molla Mehmet Şirin Biçici, dedesinin Fıkıh ve Tefsir ilminde çok iyi olduğunu söylemektedir. Bu bilgisin de Molla Hüseyin'i Qıcık eğitiminin büyük bir etkisinin olduğunu nakletmektedir.

¹⁹ Son devirde yetişen evliyâlardan olup Hazret'in halifesidir. Bkz: Çağlayan, *Şark Uleması*, 90.

²⁰ Buğda, “Molla Zahir Tendûrekî ve Arapça Divânı”, 153-155.

²¹ Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in oğludur.

²² Aladdin Haydaroglu, “Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı” (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmecî 18 Haziran 2021).

²³ Farklı rivayetlerde Tendûrekî'nin ilmî icâzetini Hazretin oğlu olan Molla Fethullah'tan aldığı kaydedilir.

getiremeyeceğini düşündüğünden halifelik teklifini nazik bir şekilde geri çevirmiştir.²⁴ Tendürekî, şeyhinin yanında on yedi yıllık bir hizmet süresinden sonra Hazret'in tavsiyesi ile memleketine ilim ve irfân hizmeti için dönmüştür.

4. Hocaları

Molla Zahir Tendürekî hakkında mâlûmat verilirken özellikle müellifin hayatına yön vermiş önemli şahsiyetlerden Molla Hüseyin Qıcık ve Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in isimleri zikredilmiştir. Tendürekî, Molla Hüseyin Qıcık'den zâhirî ilimlerin eğitimini alırken Hazret'ten ise hem zâhirî hem de bâtınî ilimlerin eğitimini almıştır. Tendürekî'nin şiirlerinin ve tasavvufî kişiliğinin anlaşılması için bu iki şahsiyetin tanınmasında yarar vardır.²⁵

4.1. Molla Hüseyin Qıcık (Küçük)

Molla Hüseyin Qıcık, 1871 yılında Cizre'ye bağlı Deştadahl köyünde doğmuştur. Babası Abdullah, annesi Ayşe hanımdır. Molla Hüseyin bir yaşındayken annesi, üç yaşındayken de babası vefat etmiştir. Abdullah Bey vasiyet olarak oğlunun medrese tahsili görmesini istemiştir. Babasının vefatından sonra Molla Hüseyin'nin sorumluluğunu dayısı üstlenmiş ve Abdullah Bey'in vasiyetini yerine getirmek için onu medreseye göndermiştir. Dinî eğitimine ilk olarak köyünde başlayan Hüseyin, 6 yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i okumuştur. Bir süre eğitimi kesilmişse de daha sonra şark medreselerinde tahsiline devam etmiştir. Eğitim gördüğü Cizre medresesinde Hüseyin adında başka bir öğrenciyle isimleri karıştırıldığından dolayı seydası tarafından ona küçük anlamında "qıcık" lakabı verilmiştir.²⁶

Molla Hüseyin medrese eğitimini Şeyh Fethullah el-Verkânîsî,²⁷ Silvan müftüsü Molla Ahmed Hamdî gibi önemli zâtların yanında almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Diyarbakır'ın Silvan (Farkin) ilçesine yerleşmiş ve ömrünü öğrenci yetiştirmeye adanmıştır. Hayatını ilme adayan Molla Hüseyin 1375/1955 yılında Silvan'da vefat etmiş ve Şeyh Halil Mezarlığı'na defnedilmiştir. Molla Hüseyin birçok önemli âlimin yetişmesine vesile olmuş ve *el-Kaolu'l-mevsûk fi cevâbi tenkidâtı mufti çermûk, Şerhu'l-verdeti'n-naddâre fi'l-mecâzî ve'l-isti'âre, fethu'l-celil 'alâ ma'fuwât* gibi eserleri kaleme almıştır.²⁸

4.2. Şeyh Muhammed Diyâuddîn

Şeyh Muhammed Diyâuddîn 1272/1856 yılında Hizan'ın İsparit nahiyesine bağlı Usp (Uvseb)²⁹ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası 19. y.y. şark medreselerinin önemli âlimlerinden ve Nakşbendiyye tarikatının bölgedeki öncü şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Abdurrahman-ı Tağî olup "Seyda-i Tağî" lakabıyla meşhur olmuştur.³⁰ İlk tahsilini babasının yanında alan Hazret, babasının vefatından sonra Abdurrahman-ı Tağî'nin halifesi olan Şeyh Fethullah Verkânîsî'den eğitimini tamamlamış ve ondan Nakşbendiyye halifeliğini almıştır.³¹ Babasından sonra doğu bölgesinde en etkili âlimlerden biri olan

²⁴ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299.

²⁵ Buğda, "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", 155.

²⁶ Buğda, "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", 155.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Salmazzem (ed.), *Tarihi ve Kültürel Dokusuyla Koğak* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2019) 118; Şaban Arğun, "Tasavvufun Kürtler Arasında Yayılması ve Bulanık'ta Tasavvuf Geleneği", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2020) 580.

²⁸ M. Halil Çiçek, "Molla Hüseyin-i Kicik Hayatı ve Eserleri" *Uluslar Arası Silvan Sempozyumu* ed. M. Edib Çağar vd. (Silvan: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012) 436-458.

²⁹ Farklı kaynaklarda köyün adı Üsb (Doğrular) köyü olarak geçmektedir.

³⁰ Abdulcebar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016) 380-381; M. Saki Çakır, *Seyyid Taha Hakkari ve Nehri Dergâhu*, (İstanbul, Nizamiye Akademi Yayınları, 2017) 124; Yusuf Salmazzem, "Medrese ve Tasavvuf Geleneğinde Bir Âlim Potresi" Şeyh İbrahim-i Çoğreşi/Melekendî", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca (Konya: Çizgi Kitapevi, 2020) 598.

³¹ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299.

Şeyh Muhammed Diyâuddîn, daha çok tasavvufî kimliği ile tanınmış bir zâttır. "Hazret" lakabını kendisine hocası Şeyh Fethullah Verkânîsi'nin verdiği kaydedilmektedir.³²

Hazret, tüm ömrünü Allah yolunda harcamış bir mutasavvıftır. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Ruslara karşı yapılan savaşta, Osmanlı ordusuna müridlerinden oluşturduğu gönüllü birlikle büyük destek vermiştir. Hazret'in oluşturduğu birliğin desteğiyle Muş'un Bulanık ilçesi kırsalında Ruslara, büyük kayıplar verdirmiştir. Savaş esnasında, yakınında patlayan top sonucu koluna şarapnel parçası isabet etmiştir.³³ Bu yaralanmadan dolayı şeyhin kolu Bitlis Askeri Hastanesi'nde kesilmek zorunda kalmıştır.³⁴ Savaş gazisi olan Hazret, 8 Şubat 1924 yılında Bitlis'in Nurşin ilçesinde vefat etmiştir.³⁵

Hazret, arkasında pek çok ilim ve irfân ehli bırakmıştır. Hazret'in yetiştirdiği bu müridleri farklı bölgelere dağıtarak insanlara İslâm dinini öğretmiş ve birçok talebe yetiştirmişlerdir.³⁶ Hazreti'nin müridleri hepsi birbirinden değerli önemli şaysiyetlerdir. Bu kişilerden bir tanesi de Molla Zahir Tendürekî'dir. Tendürekî'nin şeyhine büyük bir muhabbet ve güçlü bir teslimiyetle bağlı olduğu yazdığı şiirlerinde net bir şekilde görülmektedir. Tendürekî şeyhi gibi bir zâtın bulunmadığını ve hiç kimsenin onun yerini dolduramayacağını düşünmektedir. Nitekim şeyhinin vefatı üzerine yazdığı *Divan*'ında ona karşı duyduğu sevgisini ve özlemine şu mısralarla dile getirmeye çalışmıştır:

*Hem sexî bû hem heyî bû hem debîrê ehle 'ilm,
Zû îsar û hem tewazu' lê ji mehrûm ra me'az.*

Hem cömertti hem varlıklı hem ehl-i ilme sahib çıkardı,
Hem îsâr ve tevazu sahibi olup mahrum olanların penahıydı.

*Pîrê meqbûl şîrê meslûl bû li ser ehlê fucûr,
Qet neda wan tu emanek lê ji teqwa ra melaz.*

Fasıklar için kınından çekilmiş kılıç olan makbul pir,
Onlara fırsat vermeyen, takvâ ehlinin sığınağı.³⁷

Tendürekî, şeyhini fasık olanlara karşı kınından çekilmiş bir kılıca benzetmekte ve takvâ ehli olanlar için de barınak olarak görmektedir. Nitekim Hazret şark bölgesinde ilimî bilgisiyle tanınmakla birlikte Nakşbendiyye tarikatının önemli isimlerinden biridir. Kuşkusuz Hazret ilim, irfân ve medeni cesareti gibi meziyetlerinden dolayı şark bölgesinde büyük bir nüfuz sahibi olduğu bilinmektedir. Tendürekî de Hazret'in "düşmâna korku dosta güven veren bir zât olduğunu" yukardaki şiirinde veciz bir şekilde dile getirmektedir. Ayrıca şiirlerinde şeyhinin cömertliğini, ilim ehline yaklaşımını, takvâsını, alçak gönüllü olmasını birçok vasıfla yâd etmektedir. Hazret'in bu zikredilen vasıfları Tendürekî'nin hayata bakış açısında önemli etkisi bulunmaktadır. Bu minvalde Tendürekî, şeyhinin yolunda yürümek onun güzel ahlâkından istifade etmek için şeyhini kendisine örnek almakla beraber onun güzel meziyetlerini de hayatına yansıtmaya çalışmıştır.³⁸

³² M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010) 225.

³³ Şeyh Muhammed Asım Oxîni, *Birketü'l-Kelimat Menkibeler Havuzu*, (İstanbul: Avesta, 2017) 169.

³⁴ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299-300; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, 225-253.

³⁵ Hazret'in ölüm tarihi ile ilgili (Çağlayan, *Şark Uleması*, 202.), (Buğda, "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", 156.), (Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, 249), (Tek, "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirî Tendürekî'nin *Dîwan*'ı", 93), yazılarda ve sözlü kaynaklarda (1922, 1923, 1924, 1925) şeklinde farklı ölüm tarihleri verilmektedir. Ancak Molla Zahir Tendürekî orijinal nüshasına bakıldığında şeyhinin hicir 8 Şubat 1342 yılında vefat ettiğini belirtmektedir. Kendisinin de şeyhinin vefatından altı ay sonra h.1342 de eserini yazdığını da not düşmektedir. Buradan hareketle Hazret'in 8 Şubat 1924 tarihinde vefat etmiş olabileceği düşünülmektedir. Bkz: Molla Zahirî Tendürekî, *Diwan*, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2007, s. 51.; Ek.1-3

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ömer Tayfur, *Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in Hayatı Ve Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2015)3-20; Yeliz Başar, *Nakşbendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyâeddîn Nurşîni'nin Hayatı Ve Mektûbât'ındaki Tasavvufî Görüşleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi 2018) 4-9.

³⁷ Tendürekî, *Divan*, 111.

³⁸ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299.

5. Görev ve Seyahatleri

Molla Zahir Tendûrekî, âlim ve mutasavvîf kimliğinin yanında savaş meydanında mücahid hüviyetiyle de bilinmektedir. Ayrıca edebiyatta emsaline az rastlanan biri olduğunu, üç dilde yazdığı hikmet ve edebî beyitleriyle kanıtlamaktadır. Tendûrekî Kürtçe ve Arapça şiirlerine ek olarak Farsça'da da nitelikli şiirler yazacak kadar derin bilgi sahibidir ki kendi talebelerine Arapçanın yanı sıra Farsça dersler de vermiştir. Tendûrekî, son dönemlerde yaşının ilerlemesine rağmen Arapça ve Farsça zor ibareleri dahi rahatlıkla çözebilmiştir. Bu meziyetlere sahip bir kişilik olan Tendûrekî, birçok yerde eğitim vermiştir. Tendûrekî ilk olarak müderrisliğe Nurşin Medresesi'nde başlamış ve orada kısa bir süre ders vermiştir. Bazen yakın bölgelere gidip farklı medreselerde ders verse de asıl müderrislik dönemi şeyhinin ona verdiği görevden sonra başlamıştır.³⁹ Tendûrekî, müderrislik için ilk olarak Malazgirt'in Tendûrek⁴⁰ köyüne gitmiş ve orada medrese açıp ders vermiştir. Tendûrek köyünde yaptığı faaliyetlerden dolayı kısa süre içinde bölgede ilmiyle şöhret bulmuş ve "Tendûrekî" nispetiyle anılmaya başlanmıştır. Tendûrekî, 1935'li yıllardan itibaren Bulanık'ın Hoşgeldi Medresesi'nde⁴¹ ders vermek için Bulanık'a gitmiş ve uzun bir dönem bu medresede kalmıştır.⁴² Tendûrekî'nin bu medresede müderrislik yaptığı bizzat kendisinden ders almış Molla Alaaddin Haydaroğlu tarafından zikredilmiştir.⁴³ Tendûrekî'nin bu medresede yaklaşık olarak on dokuz yıl müderrislik yaptığı nakledilmiştir.⁴⁴ Tendûrekî bilgisini ve tecrübesini sadece bir bölgeye hasretmemiş, farklı bölgelere giderek başka medreselerde de ders vermiştir. Ayrıca o dönemde bölgenin ağaları ve beyleri arasında bir gelenek haline gelen iyi bir âlim bulundurma ve medrese açma faaliyetlerinden ötürü Tendûrekî birçok medrese gezmiştir.⁴⁵ Mesela Eminê Perihan Bey, (Perihan'ın oğlu Emin) Tendûrekî'nin ilmî kariyerini öğrendiğinde kendisini köyüne davet etmiştir. Bu teklifi kabul eden Tendûrekî bir dönem orada ders vermiştir. 1950'de Şeyh Ebubekir, Şeyh Masum'a bir mektup yazarak Melekan'a bir müderris göndermesini talep etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Masum, Tendûrekî'nin Melekan'a gitmesi için ricada bulunmuştur. Tendûrekî, Şeyh Masum'u kırmayarak Melekan Medresesi'ne gitmiştir. Tendûrekî bu medresede Şeyh Ebubekir el-Melekanî ile birlikte 1950-53 yılları arasında öğrencilere Arapça ve Farsça dersler vermiştir.⁴⁶ Ayrıca Bulanık'a bağlı Sultanlı Medresesi'nde ve Patnos'a bağlı Çakır Bey Medresesi'nde de bir dönem ders verdiği kaydedilmiştir.⁴⁷

5.1. Talebeleri

Molla Zahir Tendûrekî birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan Melekan Medresesi'nde yetişen isimlerden bazıları şunlardır: Şeyh Vahiddin b. Şeyh Ebubekir, Şeyh Emin bin Şeyh Hâşim, Molla Selim Dâdînânî ve onun kardeşi Molla Abdurrauf, Molla İhsân (Hazerşah Medresesi'nin müderrisi), Molla Said (Gırvas Medresesi'nin müderrisi), Molla Baba Xalîfanî, Molla Selahaddin Kasımanî Melekanî, Molla Muhammed Xelîfanî ve Molla Said Xelîfani.

Ayrıca diğer medreselerde de müderrislik yaparken kendisinden ders alan bazı talebelerin isimleri de şunlardır: Eski Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, Abdurrahman Durre, Şeyh Muhammed Râşid (Erol), Ali Aslan, Abdulmelik Fırat, Abdullah Varlı, Molla Sadık Tırtopî, Molla Muştak Aydın, Molla Aladdin Haydaroğlu, Molla Mehmet Şirin Biçici. Pek çok önemli âlimin yanısıra talebeleri arasında Molla Nadir Azizî (ö. 1406/1986), Molla Ahmed Cengiz (ö. 1409/1989), Molla Muhammed Kasorî (ö. 1420/2000), Molla Abdülbaki Sayır (ö. 1434/2013) ve Şeyh Vahyeddin Küfrevî

³⁹ Biçici, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı"(Görüşme 22 Şubat 2021).

⁴⁰ Malazgirt ilçe merkezine 12 km uzaklıkta olup şimdiki adı Hasretpınar köyüdür.

⁴¹ Hoşgeldi: Muş'un Bulanık ilçesine bağlı bir köyün adıdır.

⁴² Mehmet Salmazzem, "Bulanık/Kop'ta Medrese Geleneği ve Tefsir Tedrisatı", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca, (Konya: Çizgi Kitapevi, 2020) 548.

⁴³ Haydaroğlu, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı"(Görüşme 18 Haziran 2021).

⁴⁴ Biçici, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı"(Görüşme 22 Şubat 2021).

⁴⁵ Rahmetullah Karakaya, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı" (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmecisi 18 Haziran 2021.)

⁴⁶ Melekan: Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı bir köyün adı olup şimdiki ismi Mutlucadır.

⁴⁷ Çakır Bey: Ağrı'nın Patnos ilçesine bağlı bir köyün adıdır.

gibi Ağrılı âlim ve mutasavvıflar da bulunmaktadır.⁴⁸ Tendûrekî'nin ders verdiği, yetişmesinde katkısı olduğu âlimlerin hepsini burada saymak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.⁴⁹

5.2. İcâzet Verdiği Kişiler

İcâzet, talebenin İslami eğitim ve öğretim sürecini başarıyla tamamladığını ve mesleki yeterliliğe sahip olduğunu gösteren bir belgedir.⁵⁰ Tendûrekî de birçok âlime icâzet vermiştir. Onlardan birkaçı şunlardır; Molla Şâkir, Molla Kerem, Molla Zübeyr el-Mardinî, Molla Abdulkemim el-Ahlatî, Molla Şeyh Musa el-Tendûrekî, Molla Zahir Tendûrekî'nin oğlu Molla Abdurrahman, Molla Resul, Molla Abidin.. vd.

6. Divan'ın Yazım Süreci ve Mahiyeti

Divan kelimesi sözlükte, "bir şairin şiirlerinin toplandığı kitap" veya "bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabetik tertibiyle içine alan mecmua" anlamlarına gelmektedir.⁵¹ Divan denilince İslâm tarihinde birçok eser akla gelmektedir. Medreselerde bir kültür haline gelmiş olan divan yazma faaliyetinin Kürtler arasında da muteber bir konumu bulunmaktadır. Bundan dolayı divan sahibi pek çok Kürt yazar bulunmaktadır.⁵² Molla Zahir Tendûrekî de bu meyandaki önemli yazarlardan bir tanesi olduğu muhakkaktır.

Tendûrekî'yi divan yazmaya sevk eden faktör, sadece ilmî derinliği veya edib bir insan olması değildir. Tendûrekî'yi divan yazmaya yönlendiren asıl etkenin ne olduğunu kendisi cevaplamaktadır. *Divan*'ın giriş kısmında, şeyhinin vefatından dolayı kalbinde bir yangının tuttuğunu, onsuz adeta nefes alamadığını ve kendisini unutamadığını söylemektedir. Nitekim bir yerde şeyhiyle ilgili konuşulduğunda dayanamayıp oradan çıktığını, onu çok özlediğini ve kalbini nasıl teskin edeceğini bilemediğini söylemiştir. Tendûrekî daha sonra şeyhine mersiyeler yazmaya karar verdiğini ve böylece bu vesileyle bir nebze de olsa yüreğinin ferahladığını belirtmektedir. Nitekim Tendûrekî 1342/1924 yılında, şeyhinin vefatından altı ay sonra bu eseri kaleme aldığını söylemektedir. *Divan*'ın sonunda eserini 1344/1926 yılında tamamladığı notunu da düşmüştür.⁵³ Tendûrekî'nin bu eseri yazmadaki gayesinin ilmî bilgisini izhar etmek gibi bir amaca matuf olmadığı bilinmekle birlikte ortaya çıkan eser onun edebî alandaki üstün maharetini yansıttığı da inkâr edilemez.

Şark bölgesindeki klasik medreselerin ekseriyetinde, sıra dersler olarak bilinen ve ağırlıklı olarak sarf ile nahivden müteşekkil derslerin yanı sıra tefsir, kelâm, fıkıh, hadis, mantık, akâid, fıkıh usulü, meânî gibi 12 ilim olarak zikredilen ilimler de okutulmuştur. Bihakkın bu ilimlere ilişkin dersleri okuyanlar "âlim" olarak kabul edilmiştir. Bu âlimlerden şiir yazma kabiliyeti olanlar, farklı nitelik ve mahiyette olsa da "divan" yazmaya çalışmışlardır. Böylece şark medreselerinden mezun olup şiir yazma yeteneği olanların "divan" sahibi olmaları bir gelenek haline gelmiştir. Divan olarak isimlendirilen bu şiirler, çoğunlukla mersiye şeklinde olmuştur. Fakat bu eserlerden bazılarının ya mâna ya da şekil açısından zayıf kaldıkları görülmektedir. Bazı şairlerin kendi maharetini öne çıkardığı mersiye türü şiirlerde, mânadan ziyade şekil ön plandadır. Böylece bu şiirlerde anlam derinliği arzu edilen düzeyde olmamaktadır. Bazı şiirlerde ise aksi bir durum söz konusudur. Bunların içerisinde az sayıda isim, mâna ve lafız dengesini muhafaza etmeyi başarabilmiştir. Bu şairlerden birinin de Molla Zahir Tendûrekî'nin olduğunu söylemek mümkündür. Onun şiirleri hem kullanılan kavramlar hem de anlam bakımından oldukça zengindir. Bu da şairin her iki husûsiyeti dengeli bir şekilde şiirlerinde gözettiğini ortaya koymaktadır. Şeyhine olan özlemini, duygularını dile getirmek için Kürtçe, Arapça ve Farçadan oluşan nitelikli bir divan telif etmiştir. Tendûrekî divanında yazdığı mersiyelerde, bu tür şiirlerin özelliklerini güçlü bir şekilde yansıtmayı başarmıştır. Örneğin

⁴⁸ Bkz: Abdulcebbar Kavak, *Cumhuriyet Döneminde Ağrı'da Tasavvuf*, (Ankara, İlahiyât Yayınları, 2020) 189, 196, 204, 229, 245.

⁴⁹ Karakaya, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı" (Görüşme 18 Haziran 2021.)

⁵⁰ Cemil Akpınar, "İcâzet" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2000), 21/393-400.

⁵¹ H. İbrahim Şener - Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008), 278.

⁵² Abdurrahman Adak, "Kürtler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2019), 2/131-138.

⁵³ Biçici, "Molla Zahirê Tendûrekî'nin Hayatı" (Görüşme 22 Şubat 2021).; bkz. Ek.1-3.

Hazret'i şiirlerinde etkili bir şekilde methedebilmekte ve onun hakkındaki duygularını muazzam bir dil ile okuyucuya aktarabilmektedir. Ayrıca o, mersiye'nin *nedb-nevh*, *te'bîn* ve *sabır-azâ'a* gibi çeşitlerini şiirlerinde başarılı bir şekilde işlemektedir.

Ciddi bir medrese eğitimi alan ve devrin önemli şeyhlerinden birisinin yanında yetişen Tendürekî, zâhirî ve bâtinî ilimlerle donanmış bir şahsiyettir. Tendürekî'nin *Divan'ı* pek çok âlimden aldığı bilgilerin, öğrendiği edebiyatın, şeyhine olan muhabbetin, tasavvufî bilgisinin, tevazusu ve takvâsı gibi durumların mezcoldan ortaya çıkan bir eserdir. Tendürekî kaleme aldığı bu eseri, iki sene gibi kısa bir sürede bitirmiştir. Eserini bu kadar kısa bir zaman zarfında bitirmesi, Tendürekî'nin edebî kabiliyetini ve üç dile olan vukufiyetini de göstermektedir. Ayrıca eserinde kullandığı sanatsal dil, sözcük seçimi vs. Tendürekî'nin edebî kişiliği ve tasavvufî yetkinliğini yansıtmaktadır.⁵⁴

Tendürekî yazmış olduğu şiirleri Kürtçe, Farsça ve Arapça olacak şekilde sınıflandırmış ve bunları da kendi içinde Arap alfabesine göre sıralamıştır. Bununla birlikte alfabetik sıralamada geleneksel divan tertibine ve kafiye sistemine de riayet etmiştir. Tendürekî'nin yazdığı bu eser, çalışma kapsamında incelendiği kadarıyla klasik divanlarda bulunması gereken niteliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Onun *Divan'ı*nı klasik edebiyat geleneğinden ayırt eden etken ise şekilsel yönünden ziyade tüm şiirlerinin Şeyh Muhammed Diyâuddîn üzerine inşad etmesidir. *Divan'ı*nda 66 adet Kürtçe, 22 adet Farsça ve 17 adet Arapça olmak üzere toplam 105 şiir bulunmaktadır. *Divan'ı* tasavvuf temalı bir eser olup şekil olarak genellikle methiye ve mersiye üslubunda yazılmıştır.⁵⁵ Eserin konusu, yukarıda kısmen değinildiği üzere Tendürekî'nin Hazret'e olan sevgisi, özlemi ve bazen de yaşadığı acı hadiselerden müteşekkildir. Tendürekî eserinde genellikle Zahir ve Züveyhir (Zahircik) mahlasını kullandığı görülmektedir.⁵⁶

7. Tasavvufî Kişiliği

Molla Zahir Tendürekî'nin tasavvufî kişiliğini anlamak için onun hayatı hakkında mâlûmat sahibi olunması ve eserinin de iyi bir şekilde tetkik edilmesi icap etmektedir. Genel anlamda kendisinden önceki mutasavvıflardan etkilenmekle beraber en çok Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in tesiri altında kalmıştır. Nakşbendiyye tarikatına mensup olan Tendürekî'nin tasavvufî düşüncesini anlamak için mensubu bulunduğu tarikatın tanınmasında yarar vardır.

Tasavvuf tarihinin kökleri asr-ı saadete kadar dayandırılmaktadır. Tarikatların sistematik bir yapıya bürünmesi ise 12. yüzyıldan itibaren olduğu düşünülmektedir.⁵⁷ Sonraki dönemlerde sistemleşen tarikatlardan biri olan Nakşbendiyye tarikatı, Şeyh Muhammed Behâuddin Nakşbend Buhârî (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur.⁵⁸ Bu tarikat Hindistan'da İmâm-ı Rabbânî'yle (ö. 1034/1624) yaygınlık kazanmış, daha sonraki süreçte Mevlânâ Hâlid Bağdâdî (ö. 1242/1827) ile gelişim göstermiştir.⁵⁹ Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde yayılan bu tarikat,⁶⁰ medrese âlimleri ve öğrencileri arasında hızla yayılıp benimsenmiştir.⁶¹ Tarikat ve medreselerin Doğu bölgesinde mezcoldması kişilerin yaşam biçimine ve hayata bakış açısına önemli bir değişiklik katmıştır. Tendürekî'nin de

⁵⁴ Tek, "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendürekî'nin Dîwan'ı", 91.

⁵⁵ Tek, "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendürekî'nin Dîwan'ı", 91.

⁵⁶ Buğda, "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", 157.

⁵⁷ Macit Fahri, *İslam Felsefesi Kelâmı ve Tasavvufuna Bir Giriş*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 124

⁵⁸ Mesut Yiğit, "Tasavvuf Kurumsallaşması: Tarikatlar Dönemi" *Tasavvuf*, ed. Güldane Gündüzöz vd. (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 176.

⁵⁹ H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004),10/258-263; Nakşbendiyye'nin Hâlidîyye kolunun silsilesi için bk. Emrah Baş, "Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî'nin Tasavvufun Çeşitli Meselelerine Yaklaşımı", *İslam Tetkikleri Dergisi* 11 / 2 (Eylül 2021): 867-868.

⁶⁰ Nakşbendiyye'nin Hâlidîyye kolu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Uludağ, "Hâlidîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/296-299; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, 263-394.

⁶¹ Nakşbendiyye Tarikatı'nın yayıldığı kollar için bkz: Mesut Yiğit, Mevlânâ Halidi Bağdâdî'den Günümüze Cizre'de Faaliyet Göstermiş Tarikatlar ve Temsilcileri, *Anemon* 8/6 (2020), 1903-1908.

ciddi bir medrese eğitimi alması ve Nakşbendiyye tarikatına intisap etmesi onun kimliğinin yapı taşlarını teşkil etmiştir.⁶²

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı görmüş, Ruslar ile yapılan savaşta bizzat şeyhiyle omuz omuza mücadele vermiş bir zât olan Tendürekî, tasavvuf ve medrese ilimlerini mezceden ve hayatını ilmî tedrisatla geçirmiş bir zâttır. Tendürekî'nin yazdığı şiirlere bakıldığında onun tasavvufî düşüncesi hakkında mâlûmat sahibi olmak mümkündür. Bu bilgilerden hareketle onun hem zâhir ilme hem de bâtın ilme önem verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bir insanın ruhî olgunluğa sahip olması için mutlak anlamda bir müşid-i kâmile ihtiyaç olduğunu savunmuş ve bu görüşünü hem şiirlerinde dillendirmiş hem de hayatında tatbik etmiştir.⁶³

Tendürekî'nin ilmî tedrisat sonrası hayatına bakıldığında, icâzet almasına rağmen sürekli bir öğrenme gayreti içinde bulunmuştur. Onun için ilim ve irfân, adeta ruhunun gıdası mesabesinde olmuştur. Tendürekî, mütemadiyen Resulullah Efendimiz'in (s.a.v.) mübarek hayatını okumuş ve onun yolundan gitmek için çabalamıştır. Hayatında nizamın ve kuralların hâkim olduğu Tendürekî, gecesini üç kısma ayırmış; ilk iki vaktini dinlenme ve uykuya, üçüncü vaktini ise teheccüd namazı kılmaya ve Kur'ân okumaya ayırmıştır. Seher vaktini ise işğfar ederek geçirmiş, sabah namazını kıldıktan sonra işrak namazına kadar evrâdını çekmiştir. Aynı şekilde gündüz vaktini de üç kısma ayıran Tendürekî, ilk kısım olan kuşluk namazından ikinci vaktine kadar talebelerine dersler vermiştir. İkinci kısım olan ikinci namazından akşam namazına kadar da toplumun içine karışmış onların sorularına cevaplar vermiş, küskünleri barıştırmış ve insanların sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Üçüncü kısım olan akşamları ise ailesi ile zaman geçirmiştir.⁶⁴ Tendürekî'nin başarısının arkasındaki sırrın, halis bir niyet ile ilim öğrenmesi ve düzenli bir insan olmasında saklı olduğu düşünülmektedir.⁶⁵ Hayatındaki düzen ve tasavvufî düşüncesinin şekillenmesini sağlayan faktörün ise şeyhiyle arasındaki müşid-mürid ilişkisinin oluşturduğu disiplin olabileceği kanaatindeyiz.

Tendürekî'nin şeyhine karşı ileri bir seviyede muhabbeti bulunmaktadır. Tendürekî'nin muhabbeti sadece şeyhine yönelik mi yoksa diğer mutasavvıfları da kapsamakta mıdır? şeklinde bir sorunun cevabını onun şiirlerinde ve hayatında bulmak mümkündür. Şiirlerinin geneline bakıldığında Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/946), İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390 ?) gibi pek çok şair-mutasavvıfın isimlerini zikrettiği görülmektedir. Bunlara ek olarak klasik Kürt edebiyatının sembol isimlerinden Melayê Cizîrî (ö. 1049/1640) ve Ahmed-i Hânî (ö. 1118/1707) gibi şahıslara da atıfta bulunmaktadır.

*Kanî Me'rûf kanî Şublî kanî Sırrî kan Cüneyd,
Kanî Semnûn kanî Bestam kanî ce'ma serfiraz.*

Nerede Marûf nerede Şiblî nerede Sırrı ve nerede Cüneyd,
Nerede Semnûn nerede Bestamî nerede cümle yiğitler.

*Kanî Qeysê Amirî kan Wamiq û kanî Memo,
Kanê Xanî ya Cezîrî kanî merdê der Şîraz.*

Nerede Kays nerede Vâmık ve nerede Memo,
Nerede Xanî veya Cezîrî nerede o Şirazlı yiğit.⁶⁶

Yukardaki şiirin siyak ve sibakına bakıldığında Tendürekî'nin şeyhini dizelerde isimlerini andığı tasavvuf önderleriyle denk gördüğü anlaşılmaktadır. Sonraki beyitte zikrettiği "Kays, Vâmık ve Memo" gibi âşıkları da kendisiyle âşik ve mâşuk minvalinden mukayese ettiği görülmektedir. Bu

⁶² Nakşbendiyye tarikatı hakkında detaylı bilgi için bkz: Hamid Algar, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/335-342.

⁶³ Buğda, "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", 156.

⁶⁴ Çağlayan, *Şark Uleması*, 300.

⁶⁵ Biçici, "Molla Zahirê Tendürekî'nin Hayatı" (Görüşme 22 Şubat 2021).

⁶⁶ Tendürekî, *Divan*, 129.

zâtların Tendûrekî'nin şiirlerinde etkileri görülmekle beraber onun tasavvufî düşüncesinin alt yapısını oluşturan kişiler olabileceği söylenebilir.

Tendûrekî yaşadığı dönemde, sûfilerle sıcak bir ilişki içerisinde olmuştur. O, mütemadiyen sûfilere karşı nezaketli davranmış, onların menkıbelerini severek dinlemiş ve okumuştur. Fakat Tendûrekî'nin sûfî kisvesi altında insanları kandıran sahtekârlara karşı taviz vermediği gibi insanlara da "Bu sahtekârların tuzaklarına düşmeyin. Bunlar şeyh değil, sizleri aldatan, kese ve kasalarını doldurmaya çalışan zavallı bedbahtlardır"⁶⁷ diyerek onları bu sahtekârlara karşı uyarmıştır. Bu durum da onun tasavvufî kişiliğinin sağlam bir yapı üzere inşa edildiğini göstermektedir.

8. Vefatı

Molla Zahir Tendûrekî, savaş meydanlarında şehadete erişme arzusu içinde olsa da kendisine şehitlik nasip olmamıştır. Tendûrekî, 1966 yılında Ramazan ayının 29'unda Cuma günü öğle namazına yakın bir zamanda 79 yaşındayken vefat etmiştir. Sekerat anında ağzına su vermek istenince gözlerini açarak su verilmesine izin vermez ve "Orucumu bozmayın. Ben Rabbimin huzuruna oruçlu olarak gitmek istiyorum" demiştir. Oruçlu bir durumda ruhunu teslim etmiş merhum Tendûrekî, ölüm anında bile sabırlı davranıp nefisine hâkim olması ancak onun takvâsını ve metanetini göstermektedir. Tendûrekî Muş ilinin Malazgirt ilçesine bağlı Tendûrek köyünde defnedilmiştir. Kabri⁶⁸ günümüzde halk tarafından ziyaret edilen bir mekândır.⁶⁹

Sonuç

Molla Zahir Tendûrekî küçük yaşta ilim tahsil etmeye başlamış ve medereselerde okutulan ders kitaplarını döneminin önemli âlimlerinin yanında okumuştur. Medrese tahsilini tamamlayan Tendûrekî, tasavvufî eğitimi almak için Şeyh Muhammed Diyâuddîn'e intisap etmiştir. Şeyhinin yanında uzun bir müddet kalarak tasavvufî tâlim ve terbiyeden geçmiştir. Hazret'e intisabı ve Nakşbendiyye tarikatına mensubiyeti onun hayata bakış açısını etkilemiştir. Şeyhinin yanında seyrüsülûkünü tamamlayan Tendûrekî, öğrendiği ilimleri insalara aktarmak ve memleketine hizmet etmek üzere Tendûrek köyüne gelmiştir. Tendûrek Medresesi'nde vermiş olduğu nitelikli eğitimden ötürü kısa sürede ilmî değeri anlaşılmış ve bölgede büyük bir saygınlık kazanmıştır. Bu saygınlık ve ilmî birikimi duyan herkes, Tendûrekî'yi kendi memleketlerinde bulunan medreselerde ders vermesi için davet etmiştir. Tendûrekî bu davetleri kırmamış ve bu medreselere giderek birçok talebinin yetişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Tendûrekî'nin tasavvufî kişiliğinin şekillenmesinde Hazret'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Hazret, sağlığında Tendûrekî'nin hayatına büyük katkılar sunduğu gibi vefatıyla da onun duygu dünyasında derin izler bırakmıştır. O kadar ki onun kendi ifadesiyle bir dönem "mecnun" olabileceği zannedilmiştir. Şeyhinin, Tendûrekî'de böyle bir tesir oluşturmasının arkasında birçok neden sıralanabilir. Fakat kanaatimizce öne çıkan en önemli neden; Tendûrekî'nin on yedi yıl gibi uzun bir süre talebe, mürid ve yol arkadaşı olarak Hazret'in en yakınında bulunması ve bundan mütevellit muhabbetidir.

Tendûrekî'nin şeyhinin vefatı üzerine üç dilde te'lif ettiği nitelikli *Divan'ın* kafiye uyumuna bakıldığında seçilen kavramların rastgele seçilmediği dikkat çekmiştir. O, her bir kavramı düşünerek, anlam ve mâna değerini muhasebe ederek kullanmıştır. Bu ustalığını sadece ana dili olan Kürtçe şiirlerde değil aynı zamanda Arapça ve Farsça şiirlerinde de göstermiştir. Bu da Tendûrekî'nin ileri derecede Arapça ve Farsça'ya olan hâkimiyetine işaret etmiştir. Nitekim medresede sarf, nahiv, bedî' ve meânî gibi dilin incelikleriyle alakalı dersler almış olması onun bu dildeki müktesebatının sağlam bir temele dayandığını ortaya koymaktadır.

⁶⁷ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299.

⁶⁸ Ek.5

⁶⁹ Çağlayan, *Şark Uleması*, 299.

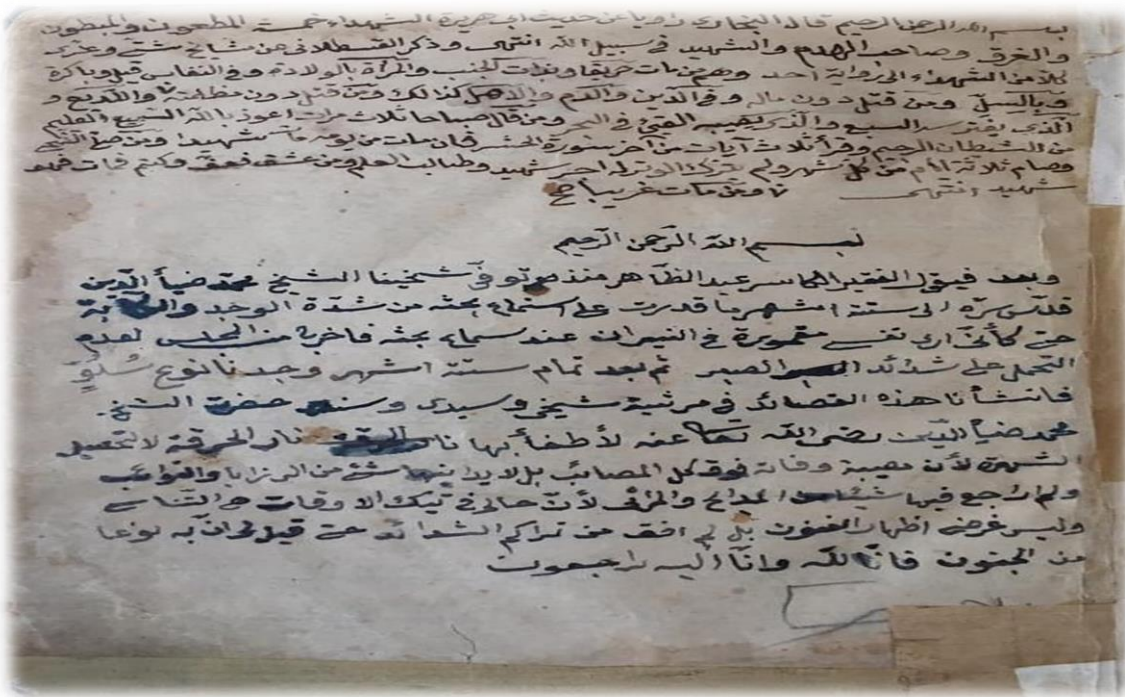
Sonuç olarak Tendürekî'nin tasavvufî kişiliğinin yanı sıra edebî yönünün de olması, onu diğer sûfilerden daha bilinir kılmıştır. Tendürekî'nin *Divan'ı* tasavvufî ve edebî yönden incelendiğinde müellifin ilmî derinliği, kaleminin kuvveti ve tasavvufî yönü hakkında fikir verir. Ayrıca insanlarla olan münasebeti, tasavvuf ehline olan hürmeti, sekerat anında bile Rabbî'nin karşısına oruçlu çıkma arzusu onun zühdî yönünü yansıtmıştır. Tendürekî'nin tasavvufî kişiliğini oluşturan bu unsurlar ışığında onun ihlaslı, tevazu sahibi bir mutasavvıf olduğu söylenebilir. Onun zühdî hayatı ve ilmî kişiliğinin, bilhassa yaşadığımız seküler çağda, ilim ve irfân ehlinin örnek alabileceği nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

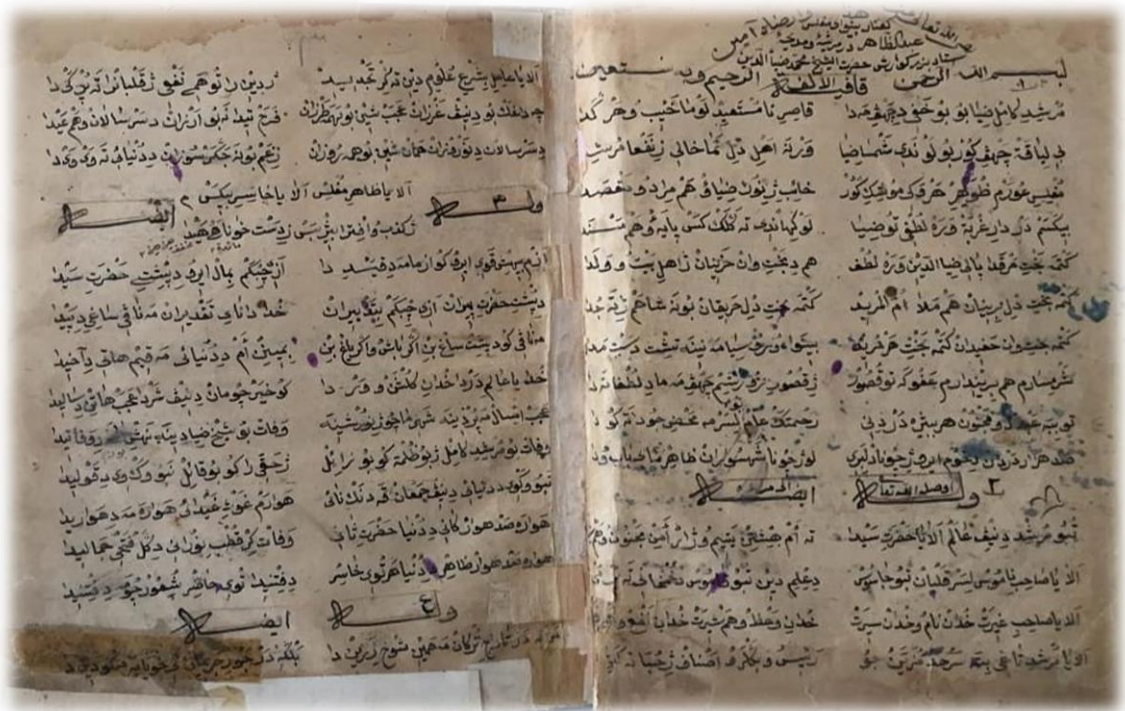
- Adak, Abdurrahman. "Kürtler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2/131-138. Ankara: TDV Yayınları 2019.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Algar, Hamid. "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32/335-342. İstanbul: TDV Yayınları 2006.
- Arğun, Şaban. "Tasavvufun Kürtler Arasında Yayılması ve Bulanık'ta Tasavvuf Geleneği", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca, 567-586. Konya: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Baş, Emrah. "Son Dönem Osmanlı Âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî'nin Tasavvufun Çeşitli Meselelerine Yaklaşımı". *İslam Tetkikleri Dergisi* 11 / 2 (Eylül 2021): 861-883.
- Başar, Yeliz. *Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyâeddîn Nursî'nin Hayatı Ve Mektûbât'ındaki Tasavvufî Görüşleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi 2018.
- Biçici, Mehmet Şirin. "Molla Zahirê Tendürekî'nin Hayatı" (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmeci 22 Şubat 2021).
- Bingöl, Abdulkerim - Salmazzem, Mehmet. "Bölge Medreselerinin Yazılı Edebiyatın Gelişmesindeki Rolü ve Spesifik Olarak Kürtçe Meâl ve Tefsirlere Katkısı", *Ünidad Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Sosyal Kalkınma*, ed. Abdullatif Tüzer vd. 2/ 72-84. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Buğda, Sadrettin. "Molla Zahir Tendürekî ve Arapça Divânı", *Makalelerle Muş*, ed. Ercan Çağlayan, 152-168. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Çağlayan, Mehmet. *Şark Uleması*, İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1996.
- Çakır, M. Saki. *Seyyid Taha Hakkari ve Nehri Dergâhi*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.
- Çiçek, M. Halil. "Molla Hüseyin-i Küçük Hayatı ve Eserleri" *Uluslar Arası Silvan Sempozyumu* ed. M. Edib Çağar vd. 436- 458. Silvan: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Fahri, Macit. *İslam Felsefesi Kelâmı ve Tasavvufuna Bir Giriş*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Haydaroğlu, Aladdin. "Molla Zahirê Tendürekî'nin Hayatı" (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmeci 18 Haziran 2021).
- Karakaya, Rahmetullah "Molla Zahirê Tendürekî'nin Hayatı" (Yusuf Salmazzem, Ses Kaydı, Görüşmeci 18 Haziran 2021).
- Kavak, Abdulcebbar. *Cumhuriyet Döneminde Ağrı'da Tasavvuf*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.

- Korkusuz, M. Şefik. *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010.
- Oxîni, Şeyh Muhammed Asım. *Bir ketü'l-Kelimat Menkıbeler Havuzu*, İstanbul: Avesta, 2017.
- Salmazzem, Mehmet (ed.). *Tarihî ve Kültürel Dokusuyla Koğak*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2019.
- Salmazzem, Mehmet "Bulanık/Kop'ta Medrese Geleneği ve Tefsir Tedrisatı", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca, 531-566. Konya: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Salmazzem, Yusuf. "Medrese ve Tasavvuf Geleneğinde Bir Âlim Potresi" Şeyh İbrahim-i Çoğreşi/Melekendi", *Bulanık/Kop*, ed. İrşad Sami Yuca, 587-600. Konya: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Şener, H. İbrahim - Yıldız, Alim. *Türk İslam Edebiyatı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Tayfur, Ömer. *Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in Hayatı Ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tek, Ayhan. "Şeyh-Mürîd İletişiminin Yazma Geleneğine Katkısı: Molla Zahirê Tendürekî'nin Dîwan'ı", *DergiPark* 18/47 (2018), 83-108.
- Tendürekî, Molla Zahirê. *Dîwan*, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Hâlidîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15/296-299. İstanbul: TDV Yayınları 1997.
- Yılmaz, H. Kamil. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat 10. Basım, 2004.
- Yiğit, Mesut. "Mevlânâ Halidi Bağdâdî'den Günümüze Cizre'de Faaliyet Göstermiş Tarikatlar ve Temsilcileri", *Anemon* 8/6 (2020), 1901-1910.
- Yiğit, Mesut. "Tasavvuf Kurumsallaşması: Tarikatlar Dönemi" *Tasavvuf*, ed. Güldane Gündüzöz vd.170-184. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.

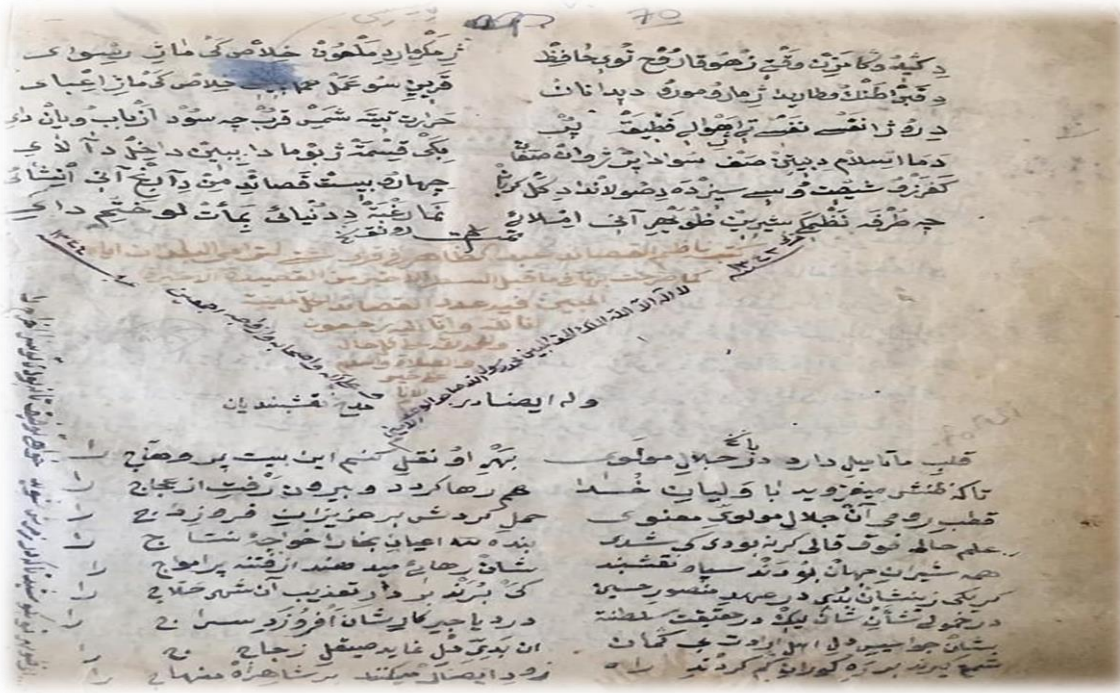
EKLER

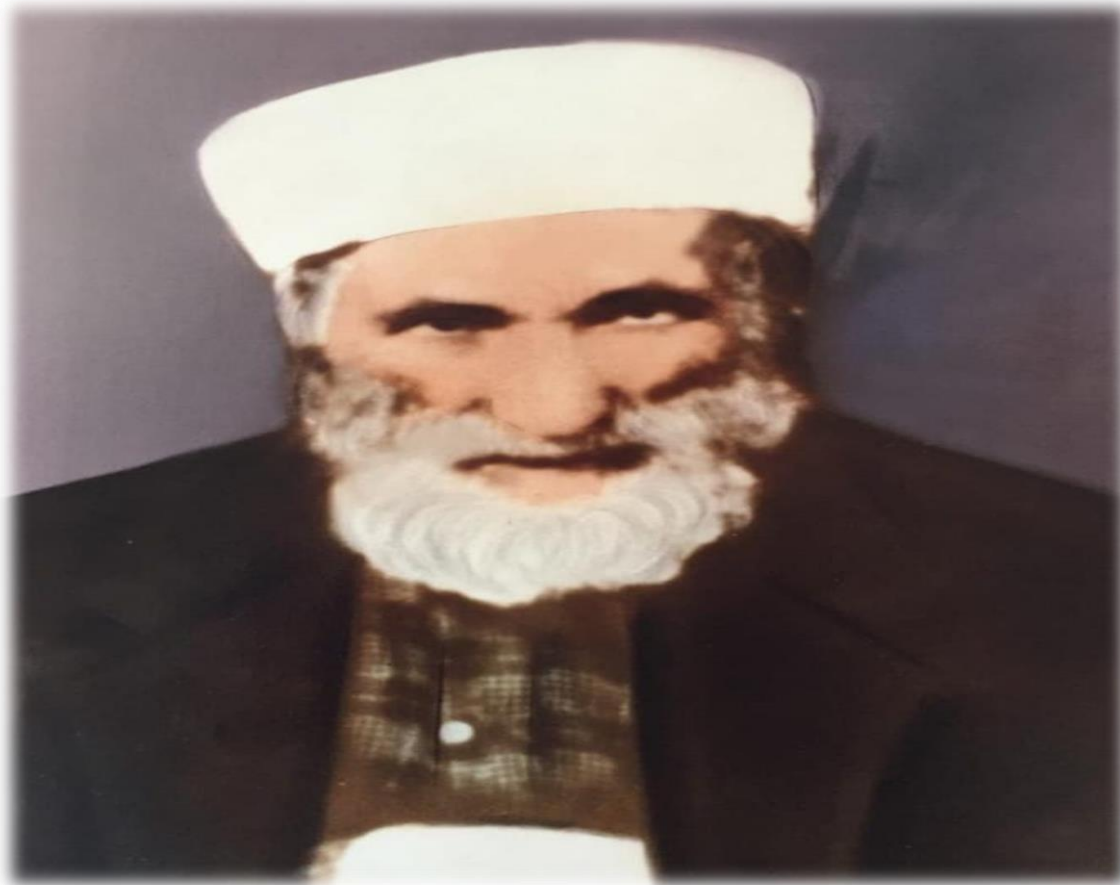
Ek.1: Molla Zahir Tendürekî'nin orijinal el yazması mukaddime

Ek.2: Molla Zahir Tendürekî'nin orijinal el yazmasının ilk şiiiri

Ek.3: Molla Zahir Tendûrekî'nin orijinal el yazmasının son sayfasıdır.

Ek. 4: Molla Zahir Tendûrekî

Ek.5: Molla Zahir Tendûrekî'nin kabri